

УДК [347.965+343.121.4](477)

А. Ю. ЧУЙКОВ,

старший викладач кафедри тактико-спеціальної підготовки факультету з підготовки фахівців міліції громадської безпеки Харківського національного університету внутрішніх справ,

М. В. ІНШЕКОВ,

викладач кафедри тактико-спеціальної підготовки факультету з підготовки фахівців міліції громадської безпеки Харківського національного університету внутрішніх справ,

С. В. АКІМОВ,

викладач кафедри тактико-спеціальної підготовки факультету з підготовки фахівців міліції громадської безпеки Харківського національного університету внутрішніх справ,

Д. Г. МАРЕНКО,

викладач кафедри тактико-спеціальної підготовки факультету з підготовки фахівців міліції громадської безпеки Харківського національного університету внутрішніх справ

СУЧАСНІ ПРОБЛЕМИ АДВОКАТСЬКОЇ ДЕОНТОЛОГІЇ

Розглянуто проблему адвокатської деонтології, що особливо яскраво постає на фоні реформування правоохоронної системи України. Указано, що адвокатська деонтологія відображає моральні аспекти діяльності адвоката і є своєрідним індикатором розвитку правової системи держави, а також впровадження в життя інститутів правової держави і громадянського суспільства, таких, як принципи законності і верховенства права, а також пріоритет прав людини.

Сучасний стан вітчизняного законодавства потребує вдосконалення діяльності багатьох інституцій, особливо захисної спрямованості. Тому актуальність та мета даної статті обумовлюється перш за все потребою реформування адвокатури України.

Над даною тематикою працювало багато відомих учених – О. Бандурка, А. Комзюк, В. Чуб, О. Головка, І. Шаша тощо.

Правова культура адвоката – це єдність його професійних знань про право, особистого ставлення до нього і практичних дій з урахуванням правових вимог [1]. *Моральна культура адвоката* передбачає стійкий імунітет проти зла, моральну чистоту, вихованість. Важливою складовою моральної культури юриста є здатність і готовність до моральної рефлексії (самопізнання, самоаналізу, самооцінки), саморегуляції і, нарешті, самовиховання (самовдосконалення). Моральний і професійний обов'язок адвоката полягає в захисті конституційних прав, свобод та інтересів громадянина, суспільства, держави, забезпеченні безпеки (політичної, економічної, екологічної, інформаційної, правової, духовної тощо) своєї країни, зміцненні правопорядку. Естетична культура адвоката відбивається в його зовнішньому вигляді, манерах одягатись, спілкуватись, у дотриманні вимог загального і

службового етикету, в естетизації службового середовища, у мовній культурі тощо. Службовий етикет – це сукупність правил повсякденної поведінки, що стосується зовнішнього прояву ставлення до людини, в основі якого лежать уявлення про моральне і прекрасне.

Адвокат має добре володіти державною мовою, знати мовні правила, правила літературного слововживання, наголошення слів, добору синонімів, норми правопису, вміти використовувати лексичне багатство та стилістичну різноманітність, правила милозвучності тощо.

Основні елементи правової культури адвоката такі: 1) професійно-правова майстерність; 2) ціннісно-правові орієнтації у сфері права; 3) високі моральні якості; 4) професійна бездоганність; 5) службова дисциплінованість; 6) соціально-політична відповідальність; 7) громадянська відповідальність за забезпечення прав і свобод громадян; 8) ґрунтовні знання в різних галузях суспільного життя; 9) належний ступінь глибини політичного і економічного мислення; 10) кругозір у сфері специфічних проблем [2].

Адвокату як юристу, що володіє індивідуальною політичною культурою, належить чимала роль у формуванні демократичної особи цивільного суспільства, що розвивається. Отже,

політична культура адвоката – це обумовлені політичними знаннями, уміннями, навичками, цінностями і втілені на практиці правила (норми) його поведінки як суб'єкта політичної влади.

Слід враховувати, що кожний адвокат є носієм індивідуальної політичної культури. З формальної точки зору, наприклад, суддю, прокурора, слідчого тощо можна примусово залучити до політичних інститутів і процесів або змусити виконати не явно незаконний, а такий, що «трохи» відступає від суворого правового розуміння наказ, а адвоката – ні, причому навіть з формального боку. Ні, звичайно, його можна фізично примусити, «купити», залякати, шантажувати тощо. Проте формальний наказ йому, на відміну від «державних юристів», навіть віддати не можна. У цьому й полягає істотна відмінність адвоката від інших представників юридичної професії: в ступені моральної свободи. Якщо адвокат не схоче узятися за конкретну справу, то його не можуть примусити це зробити у принципі. Існують, щоправда, такі особливі обставини, як категорія обов'язкової участі, відсутність засобів у потенційного клієнта тощо, але такі окремі випадки теж можуть бути вирішені на користь відмови від участі в такій справі. Тому буде явно недемократичним примусити адвоката відмовитися від конкретних політичних поглядів і політичних схильностей взагалі, не брати участь у політичному процесі, не втілювати світоглядні орієнтації в типових для нього вчинках. Так, ми бачимо, що адвокати-практики є творцями національної політики, а не сторонніми спостерігачами. Звичайно, їх участь в обговоренні законопроектів не вільна від політичних уподобань.

Ставлення адвоката до влади (на відміну від інших громадян) як до публічного центру керівництва-ухвалення має свою специфіку, яка обумовлена його професійно-правовими знаннями і службовим становищем. Адвокат формує свою оцінку влади, її можливостей і меж у виданні законів, їх вживанні на основі більш глибоких знань, ніж працівник неюрідичної сфери, і під більш критичним кутом, ніж юрист іншого профілю (прокурор, суддя, слідчий). На цій професійно-правовій основі адвокат виробляє своє ставлення як громадянина (а не як посадовця) до своїх політичних прав і обов'язків. Ставлення адвоката до різних політичних явищ: державної політики, міждержавних зв'язків, аж до ставлення до себе як до суб'єкта політичної влади – визначається першими двома і особливо другим рівнем. Він припускає реальне вклю-

чення адвоката у всі державні і суспільні справи, подолання розриву між загальними і особистими інтересами, підвищення активності у всіх сферах суспільного життя. При цьому адвокат не повинен боятися зміни політичного курсу держави. Керуючись Конституцією як Основним законом, він зобов'язаний толерантно ставитися до інакомислення при будь-якому політичному курсі держави. На кожному з рівнів політичної культури адвоката формуються ціннісні орієнтири, які впливають на форми і різновиди його політичної поведінки. Вони можуть містити прогресивні і регресивні елементи, включати елементи протилежної спрямованості. Важливо, щоб політична культура адвоката була орієнтована на самоцінність особи, недоторканність і гарантії її цивільних прав, а форми його політичної діяльності, що становлять способи вираження поглядів, були тільки законними.

Специфіка діяльності адвоката разом із позитивним впливом, що підвищує професіоналізм, містить у собі елементи негативної дії на особу, яка за відсутності у захисника достатнього рівня етичної і психологічної стійкості часто призводить до *професійної деформації*. Отже, професійна деформація адвоката – це процес, який детермінується сукупністю мікро- і макросоціальних та суб'єктивних (внутрішніх) чинників, які поступово призводять до зміни якостей особи (стереотипів сприйняття, ціннісної орієнтації, характеру, способів спілкування і поведінки), які з'являються під впливом виконання професійної ролі адвоката [3].

В організації роботи адвоката важливе значення має *здатність протистояти тим негативним емоціям*, які можуть виявитися при виконанні професійних функцій. Негативні емоції можуть бути зведені до мінімуму за рахунок глибокої упевненості в значущості виконуваної роботи, її високої соціальної корисності, а також задоволення, яке вона приносить, вирішення завдань із захисту інтересів осіб, які звернулися до адвоката по таку допомогу. Здійснення того або іншого виду професійної діяльності адвоката приводить до двох протилежних наслідків: 1) вдосконалення психологічних якостей особи в даному виді адвокатської діяльності (захист у кримінальному судочинстві, представництво, консультативна практика тощо); 2) виникнення професійної деформації.

Зазначимо, що термін *адвокатське розслідування*, який передбачає самостійне розслідування адвокатом, по-перше, не є тотожним приватному детективному розслідуванню, а

по-друге, не ставить знак рівності між двома протиборчими учасниками одного процесу – розслідування і лише підкреслює та стимулює його змагальність з ранніх стадій досудового слідства, і ця змагальність буде реальним заходом протидії злочинності як негативному соціальному феномену. Останніми роками для пояснення окремих кримінальних справ, особливо таких, що мають суспільний резонанс або політичне чи виразне фінансове зафарблення, став використовуватися термін «тенденційне слідство». Окремих повноцінних робіт у вітчизняній юридичній літературі до цього часу даній проблемі присвячено не було, вона й нині залишається практично закритою. Зазначене питання є дискусійним і в юридичній науковій літературі. Існує окрема проблема *захисту від замовленої кримінальної репресії*, вирішення якої стримують різні фактори, але насамперед правові (юридичні) чинники, котрі необґрунтовано обмежують право особи на захист, що є неприпустимим не тільки з погляду вітчизняного кримінально-процесуального законодавства, але і з точки зору норм міжнародно-правових актів.

Тенденційність розуміють як соціально-політичну, етично-ідеологічну упередженість і необ'єктивність силових органів, що відкрито виразилося у прямому або погано прихованому тиску на «підставлену» або замовлену ними особу (потенційного обвинуваченого). Відзначимо, що оцінка тенденції і тенденційності в полеміці багатозначні, хоча наведені визначення і залишаються самими загальнозначущими орієнтирами. Отже, кримінальні справи, де слідчі порушували принципи законності, мало місце викривлення юридичної картини справи, неспроможність правових і фактичних рішень, вимагають особливої уваги і ретельного вивчення. Основним завданням таких справ є бажання штучно спотворити масштаб і деформувати значення проведеного розслідування.

Наголосимо, що після першого ознайомлення з матеріалами кримінальної справи і розмови з підзахисним адвокату іноді не вдається одразу встановити тенденційність слідства. Таку тенденційність адвокат може виявити за характерними дрібними ознаками: бажання будь-якими способами розширити коло осіб, особливо посадових, які нібито причетні, штучне збільшення кількості виявлених «кримінальних» епізодів, нанизування епізодів, перебільшення викрадених сум, явно тенденційне вирішення питань правової кваліфікації дій обвинувачених, залучення до розслідування великої кількості слідчих, вилучення і приєд-

нання до справи значної кількості документів, які не мають значення для справи (договори, рахунки, виписки, посвідчення, листування, чорнові записи тощо). Гіперболізування справи виявляється також у численних повторях словосполучень для створення «злочинних груп», «стійких злочинних груп», «злочинних формувань», багаторазовий повтор одних і тих же документів стосовно кожної процесуальної фігури обвинувачення, у тому числі й до осіб, яких ці документи не стосуються взагалі. Відтак ми бачимо, що законодавством не врегульовано, як саме захисник повинен діяти під час проведення допиту, чи може він втручатися і рекомендувати своєму підзахисному відповідати на те або інше питання слідчого. Рішення про відмову в наданні свідчень приймає сам обвинувачений, але обов'язок адвоката – роз'яснити йому, як судова практика розглядає такі випадки. Іншим питанням є те, що в конкретній кримінальній справі тактовно виправданим може бути обрання мовчання як лінії поведінки. Звичайно, такі випадки вважаються винятковими. У ситуації повного мовчання обвинуваченого достатньо складно розслідувати кримінальну справу.

Отже, існують певні особливості в діяльності захисника як у різних категоріях справ, так і в різних слідчих органах: 1) захист у справах МВС; 2) захист у справах СБУ; 3) захист у справах податкової міліції; 4) захист у справах прокуратури; 5) захист у справах військової прокуратури, що має додаткові особливості.

Компроміс у діяльності адвоката не повинен виходити за правові межі, тобто повинні бути юридично обґрунтованим. З цього приводу зауважимо, що в цілому проблеми кримінально-правового, кримінально-процесуального, криміналістичного і кримінологічного забезпечення компромісів у сфері боротьби зі злочинністю досліджені недостатньо глибоко. Недостатня розробленість окремих понять адвокатської етики, таких, як професійна моральність, етична відповідальність, призводить до того, що в індивідуальній концепції адвоката формуються неадекватні етичні принципи і правила поведінки. Чи можна, наприклад, поставити в один ряд умовчання адвоката про факти, що стали йому відомими від клієнта, і поведінку захисника, яка спрямована на відмову підзахисного від первинних показань, прямий обман слідчого і суду? На наш погляд, умовчання укладається в рамки професійної моральності, все ж інше є наслідком неадекватних етичних стереотипів адвоката.

Адвокат може мати, а може й не мати внутрішнього переконання: воно створює психологічний комфорт, якщо адвокат дотримується правової позиції відповідно до свого внутрішнього переконання; дискомфорт – якщо позиція захисника суперечить його переконанню. Якщо клієнт не хоче змінити позицію, значить, змінити її повинен адвокат. Чи завжди діяльність захисника відповідає етичним установкам? Чи не задає адвокат собі питання: «Навіщо я повинен прагнути полегшити долю людини, яка вчинила тяжкий злочин, коли я абсолютно впевнений, що вона його вчинила і пом'якшувальні обставини відсутні?». Загальновизнано, що в адвоката немає права на брехню, але незрозуміло, як у такому випадку він може підтримувати свого клієнта, підкріплювати доказами його неправдиві твердження, якщо сам неправильно не оцінюватиме фактичні обставини, що доводять винність, або замовчувати їх. М. Барщевський пише, що адвокат повинен говорити не всю правду, але правду, тобто умовчувати щодо істини, яка стала йому відома із слів підзахисного, фактично допомагаючи її приховуванню. Ще раніше Я. Кисельов говорив про те, що адвокат не має права допомагати підсудному приховувати або спотворювати істину. Зазначені положення не беззаперечні, оскільки в переважній більшості ситуацій не враховуються внутрішні переконання адвоката, а використання сумнівних доказів – багато в чому справа його совісті, його психологічного стану і професійних переконань. З цього може впливати, що захисник іноді вимушений вступати в конфлікт зі своєю совістю і діяти в життєвому чи побутовому розумінні аморально. У сформованому вигляді індивідуальна професійна концепція захисника розкриває етичне значення діяльності адвоката, впливає на мотивацію його праці, постановку конкретних професійних цілей і спілкування зі всіма учасниками процесу, передусім із підзахисним, визначає переконання, інтереси і правові цінності.

У літературі, присвяченій питанням адвокатської діяльності, наводяться приклади компромісних дій адвокатів, але увага зосереджується переважно на взаємодії двох протилежних сторін – захисту та обвинувачення. Складність і багатогранність взаємодії адвоката не зі стороною обвинувачення (слідчим, прокурором), а з судом (окремим суддею), на жаль, поки не розкрито.

Отже, на нашу думку, кожен із наведених вище зв'язків має як загальні спільні риси, так і певні характерні особливості, що потребує

окремих, більш докладних розробок. Повертаючись до предметного змісту нашої статті, зазначимо, що угода – це дія, спрямована на встановлення, зміну або припинення цивільних прав і обов'язків, а найпоширенішим видом угод є договір. Оскільки правосуддя є головним елементом у механізмі правового захисту, фактично «вершиною піраміди» всієї юридичної практичної діяльності, не будемо детально зупинятися на теоретичних пошуках загальних проблем правосуддя, чому присвячено достатньо багато досліджень, особливо останніми роками. Розглядаючи окремі аспекти судової діяльності, які прямо пов'язані з роботою адвоката, термін «угода з правосуддям» взято в лапки тому, що можна домовитися з конкретним суддею, тоді як договір з правосуддям як із базисним правовим феноменом у правовій державі є нонсенсом. Отже, можуть існувати випадки, коли з правосуддям можна домовитися, укласти договір. Слід звернути увагу на різноманіття, складність і неоднозначність приватних ситуацій, із якими на практиці зустрічаються захисники. В літературі, присвяченій питанням адвокатської діяльності, часто наводяться приклади компромісних дій адвокатів, що, як правило, оцінюються негативно. Інститут «угод із правосуддям» припускає встановлення договірних відносин між обвинуваченням і захистом і прийняття сторонами зобов'язань за принципом: якщо одна сторона ухвалює певне рішення, інша гарантує конкретні наслідки. В основі таких договорів лежить концепція компромісів. Не усвідомивши важливості професійних меж діяльності адвоката, неможливо створити організацію адвокатури. Залежному від несумісних видів діяльності адвокату не можна довірити здійснювати владу суспільного контролю у сфері правосуддя і правової системи. Сутність усієї адвокатури полягає в її жорсткому прикладному значенні. Навіть невелике відхилення від прямого служіння правосуддю робить адвоката професійно непридатним.

Підкреслимо, що неприпустимими є будь-які форми співпраці адвокатів із посадовими особами оперативно-розшукових органів [4].

У випадку, якщо підзахисний не згоден із висновком тієї або іншої операції з правосуддям (з компромісом), адвокат не має права намагатися його переконати. Роз'яснити і проконсультувати підзахисного щодо умов і наслідків компромісу – це обов'язок захисника, але наполягати, умовляти, а тим більше диктувати, нав'язувати йому свою позицію – абсолютно неприпустимо, неетично і, зрештою, незаконно.

У випадку якщо підзахисний згоден з умовами операції, адвокат зобов'язаний вжити всіх заходів для того, щоб сторона обвинувачення (суд) виконала взяті на себе зобов'язання. Важливо не допустити, щоб несумлінний слідчий (прокурор, суддя) обдурич підзахисного.

Підсумовуючи вищенаведене, зауважимо, що особливість адвокатської деонтології полягає в тому, що вона характеризує юриспруденцію крізь призму професії адвоката і його діяльності як особи.

Список використаної літератури

1. Адвокатура України : навч. посіб. / В. К. Шкарупа, О. В. Філонов, А. М. Титов, Ю. Я. Кінаш ; за ред. В. К. Шкарупи. – К. : Знання, 2007. – 398 с.
2. Адвокатура України : навч. посіб. : у 2 кн. Кн. 1 / за ред. С. Я. Фурси. – К. : Фурса С. Я. ; КНТ, 2007. – 940 с.
3. Фіолевський Д. П. Адвокатура : підручник / Д. П. Фіолевський. – К. : Алерта ; Прецедент, 2006. – 486 с.
4. Авдеев В. Проблемы деятельности адвоката при производстве следственных действий с участием свидетеля / В. Авдеев, И. Воскобойник // Уголовное право. – 2006. – № 5. – С. 84–86.

Надійшла до редколегії 07.11.2012

ЧУЙКОВ А. Ю., ИНШЕКОВ М. В., АКИМОВ С. В., МАРЕНКО Д. Г. СОВРЕМЕННЫЕ ПРОБЛЕМЫ АДВОКАТСКОЙ ДЕОНТОЛОГИИ

Рассмотрена проблема адвокатской деонтологии, особенно ярко представляющая на фоне реформирования правоохранительной системы Украины. Указано, что адвокатская деонтология отражает моральные аспекты деятельности адвоката и является своеобразным индикатором развития правовой системы государства, а также внедрение в жизнь институтов правового государства и гражданского общества, таких, как принципы законности и верховенства права, а также приоритет прав человека.

CHUIKOV A., INSHEKOV M., AKIMOV S., MARENKO D. MODERN PROBLEMS OF ADVOCATE DEONTOLOGY

The problem of advocate deontology, which is especially vividly presents the background of the reform of the law enforcement system in Ukraine is reviewed. It is pointed that advocate deontology reflects the moral aspects of the lawyer and is a kind of indicator of the development of the legal system of the state, as well as the implementation in practice of the legal state and civil society, such as the principles of legality and the rule of law as well as the priority of human rights.